

ДО ПИТАННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВА НА ЦІЛІСНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Гербут В.С.,

викладач кафедри господарського права
юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

В даній статті здійснена спроба проаналізувати генезис права на цілісність особистості в міжнародному контексті, на основі чого запропоновано окремі авторські погляди на проблематику вироблення розуміння змісту даного суб'єктивного права

Ключові слова. Права людини, цілісність особистості, фізична та психічна цілісність, особиста недоторканність, Хартії Європейського Союзу про права людини.

В данной статье осуществлена попытка проанализировать генезис права на целостность личности в международном контексте, на основании чего предложены отдельные авторские взгляды на проблематику выработки понимания смысла данного субъективного права.

Ключевые слова. Права человека, целостность личности, физическая и психическая целостность, личная неприкосновенность, Хартия Европейского Союза по правам человека.

An attempt to analyse the genesis of personal integrity right in international context has been carried out in this article, which served as a basis for individual author views of understanding the meaning of this equitable right to be offered.

Keywords. Human rights, personal integrity, physical and mental integrity, personal inviolability, Charter of Fundamental Rights of the European Union.

Право на цілісність особистості – це складне, багатаспектне явище. За останні кілька десятиріч воно активно досліджувалося вченими, окремі його елементи закріплювалися в міжнародних правових документах.

Безпосереднє висвітлення сутності права на цілісність особистості в міжнародному праві знайшло своє відображення в Хартії прав людини (2000 рік), як право на фізичну і психічну цілісність (right to the physical and mental integrity), що потягнуло за собою безліч наукових дискусій та досліджень, викликало необхідність у історико-правовому екскурсі до початків його формування та становлення.

Основоположні ідеї, які стосуються права людини на цілісність особистості зародилися ще в античні часи. Свідченням цього є глибокі традиції гуманізму римського права та християнської моралі, які сприймали людину як унікальне творіння природи. І хоча історично право на цілісність особистості окремо не виділялося, а існувало та розвивалося як частина по-

няття права на життя, свободу та особисту недоторканність людини, його фундаментальні положення все ж таки були закладені.

Потреба змістовного переосмислення та виокремлення права на цілісність з'явилася тільки в 20-му столітті, в часи Другої світової війни. Саме тоді питання про захист фізичної і психічної цілісності людини постало надзвичайно гостро. Причиною цього стали несанкціоновані жорстокі медичні експерименти в концентраційних таборах над дітьми, жінками та військовополоненими, що відбувалися без їхньої інформованої добровільної згоди. Люди були для нацистських лікарів „піддослідними тваринами”. Ніхто не запитував про їх думку чи бажання приймати участь у медичних дослідках, їм не роз'яснювали можливі наслідки проведення того чи іншого наукового експерименту.

Після закінчення Другої Світової Війни, у 1947 році відбувся славнозвісний Нюрнберзький процес над нацистськими медиками і лікарями. Саме ці події

і стали вирішальним стартовим поштовхом для нормативного закріплення права людини на цілісність особистості, що й було відображено в Нюрнберзькому кодексі 1947 року. Його без сумніву слід вважати першим в міжнародному праві нормативним актом, який закріпив правило інформованої згоди, що на сьогодні є невід'ємним елементом права людини на цілісність особистості (відповідно до Хартії ЄС 2000 року [1, С - 2]), принципи проведення медичних дослідів на людях, етичні норми для вчених, що займаються медичними експериментами тощо.

Прийняття Нюрнберзького кодексу дало поштовх для масових наукових досліджень щодо поняття, змісту, захисту права людини на фізичну і психічну цілісність.

Одразу ж після закінчення Нюрнберзького процесу було прийнято низку міжнародно-правових документів, які в тій чи іншій мірі регулювали питання права людини на цілісність особистості. Зокрема, у 1948 році Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Загальна Декларація прав людини. Наступним документом стала Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (1949 рік). Важливим документом, який гарантує захист права цілісності особистості стала Європейська конвенція прав людини, прийнята Радою Європи у 1950 році. Також слід згадати Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Етичні принципи медичних досліджень за участю людини в якості об'єкта дослідження 1964 року та інші.

Не дивлячись на низку прийнятих нормативних актів, про які згадувалося вище, ні один з них не дав вичерпного поняття права людини на цілісність особистості. Відсутність його чіткого нормативного визначення потягнула за собою активні наукові дебати, які спричинили безліч дискусій. Спільним у всіх дослідженнях було те, що право на цілісність своїми ідеями є спорідненим з ідеями права на життя, свободу, недоторканність особи, заборону катувань та іншого жорстокого поводження з людьми. Але вчені задавалися питанням, де саме проходила межа між ними, і чи існувала вона взагалі?

Одні вважали, що поняття цілісності є занадто широким і тому його не можна визначити в єдиному універсальному понятті. На захист цілісності особистості та поваги до неї спрямовані всі основоположні документи про права людини. Такі фундаментальні права, як право на життя, свободу, особисту недоторканність, безпеку, приватність тощо у своєму змісті пронизані ідеями захисту цілісності особистості. Порушення будь якого з них в тій чи іншій мірі є і порушенням фізичної та психічної цілісності людини. Не можливо гарантувати право на життя людини, свободу, безпеку, недоторканність без гарантії її фізичної і психічної цілісності. Саме тому поняття цілісності особистості є не окремим правом людини, а скоріше фундаментальним принципом міжнародного права, на якому побудовані всі інші права людини і громадянина. Захист цілісності особистості – це

мета та призначення прав людини взагалі. А отже, і нормативне закріплення його є недоцільним, оскільки воно вже регламентоване всіма універсальними міжнародними правовими документами, спрямованими на захист прав і свобод людини.

Так, наприклад, Д. Гуше відмічає, що ідея захисту цілісності людини пронизує концепцію міжнародного права прав людини споконвічно. [2, С - 23] Вчені Г. А. Посей і Т. Датфілд вважають, що Загальна декларація прав людини 1948 р. – це універсальний, хоч і не обов'язковий правовий документ, положення якого гарантують фундаментальні свободи особистої цілісності. [3] Схожої думки дотримується юрист-міжнародник Д. Дж. Аннас, який зауважує, що Загальна декларація прав людини 1948 р. проголосила тілесну цілісність особистості основою як прав людини, так і людської гідності [4, С - 15].

Ряд науковців-міжнародників все ж робили спроби окреслити право людини на цілісність, визначити його поняття та зміст, але все одно не відділяли його від інших прав людини. Вони визнавали в ньому суб'єктивне природне право людини на невтручання у цілісність її організму (тіла, психіки і розуму) інакше як за її згодою, право не випробовувати насилля з боку держави та третіх осіб.

Серед правил, що покликані виражати право людини на цілісність, перш за все виділяють заборону катування та іншого нелюдського, жорстокого поводження. Стаття 5 Загальної декларації прав людини та стаття 3 Європейської конвенції прав людини проголошують, що ніхто не повинен піддаватися катуванням або іншому жорстокому, нелюдському чи принижуючому поводженню чи покаранню [5]. У міжнародному пакті про громадянські та політичні права дане правило закріплено в статті 7, і доповнене твердженням: “Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідом” [6]. Дане уточнення є надзвичайно важливим, оскільки воно, по-перше продовжує ідею, закріплену у Нюрнберзькому кодексі, а по-друге, з часом відобразиться в понятті права на фізичну і психічну цілісність, запропонованому Хартією ЄС 2000 року.

Т. Міцкович, так само як і український дослідник Сідак М. Д., вважає, що “норми, які забороняють катування або інше жорстоке або принижуюче гідність поводження або покарання, гарантовані всім людям Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Європейською конвенцією прав людини захищають фізичну і психічну цілісність людини” [7, С - 401].

Ряд зарубіжних дослідників, таких як, Д. Віткаус, А. Хендрикс, М. Новак, Ж. Ф. Аканді-Кумбе та інші вважають елементом права на особисту цілісність право на приватність, оскільки воно відображає ідею невтручання держави та третіх осіб в приватний простір особи та її особисту автономію. Дане право закріплене в статті 8 ЄКПЛ. Так, А. Хендрикс і М. Новак вважають, що “право на приватність, крім іншого, спрямоване на захист цілісності індивіда” [8,

С - 27].

Юрист-міжнародник Ж. Ф. Аканді-Кумбе вважає, що право на цілісність особистості, на відміну від, наприклад, права на життя, закріплене цілою низкою статей ЄКПЛ. Окрім заборони катування та права на приватне життя, захист права на цілісність забезпечується і заборонаю рабства і примусової праці [9, С - 13].

Деякі дослідники виражають думку, що на захист права людини на цілісність спрямовані також стаття 12 Загальної декларації прав людини, де зазначено, що "ніхто не може піддаватися довільному втручанню в його особисте ... життя і ... має право на захист закону від такого втручання і таких зазіхань" [див. 5]. Вітчизняний вчений-міжнародник Н. Г. Васильєва включає до даного поняття статтю 25 Декларації, яка передбачає, що "кожна людина має право на такий життєвий рівень, медичний догляд, ... який необхідний для підтримки її здоров'я та добробуту", а також статтю 3, про захист права на недоторканність людини [10, С - 8].

Таким чином, можна зробити висновок, що право людини на цілісність, не дивлячись на численні дослідження залишилося дискусійним, та свідчить про плюралістичні погляди вчених щодо його поняття та змісту. Міжнародні документи, починаючи з Нюрнберзького кодексу, окреслювали окремі ідеї, які входять в основу змісту права на цілісність, висвітлювали ті чи інші його елементи, але ні один з них не містив чіткого дослівного закріплення права на цілісність особистості та не формулював його чіткого поняття.

У міжнародній правовій доктрині право людини на цілісність постійно асоціювалося з іншими правами людини, його не розділяли з правом людини на недоторканність, постійно асоціювали із заборонаю катування та іншого жорстокого поводження, або взагалі не вбачали в ньому права людини як такого, заперечуючи при цьому потребу його документального закріплення, та відносячи його до основоположних принципів міжнародного права.

Науково-технічний прогрес у 90-ті роки 20 століття вплинув на стрімкий розвиток медицини та біології. З метою дослідження особливостей людського організму та його складових, почали активно проводитися різноманітні наукові експерименти, багато яких проводилися безпосередньо на людях. Питання захисту людини, її фізичної і психічної цілісності постало надзвичайно гостро. Саме поняття права на цілісність особистості, та сфера відносин, що ним захищалися, потребували його ґрунтовної переоцінки і вираження через призму біомедицини. В зв'язку з цим, питання правового закріплення права людини на фізичну та психічну цілісність особистості постало перед вченими з новою силою та в новому світлі.

Перші кроки в даному напрямку були зроблені ще в 1964 році. Тоді Всесвітня медична асоціація прийняла Гельсінську декларацію про етичні принципи досліджень за участю людини у якості об'єкта досліджень.

У ній вперше більш детально було закріплене право на повагу до цілісності особистості. Так п. 23 дослівно закріпив право людини на цілісність, де безпосередньо зазначається наступне: "повинні бути вжиті всі запобіжні заходи, щоб ... звести до мінімуму вплив досліджень на фізичну, психічну та соціальну цілісність особи" [11, С - 7].

Кардинально новим етапом в сфері становлення права на цілісність особистості стало прийняття Радою Європи Конвенції про права людини і біомедицину (Конвенція про захист прав і гідності людини в зв'язку з застосуванням досягнень біології та медицини, 1997 рік), метою якої є захист цілісності та гідності всіх людей ... щодо застосування біології та медицини (стаття 1).

Істотний внесок у захист цілісності людини в зв'язку з досягненнями біомедицини зробили Додаткові протоколи до Конвенції: Про заборону клонування людських істот (1998 рік), Про Трансплантацію органів та тканин людини (2002 рік) та Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину у сфері біомедичних досліджень (2005 рік). Останній, зокрема в статті 1 гарантує кожному дотримання цілісності, інших прав та основних свобод у здійсненні будь яких дослідів, які включають втручання в людський організм у сфері біомедицини.

Але остаточно поняття права на фізичну і психічну цілісність людини було закріплене тільки в 2000 році Хартією Європейського Союзу про права людини, яка в статті 3 закріпила наступне:

"Кожна особа має право на повагу до його (або її) фізичної та психічної цілісності. В сфері біології та медицини це право перш за все забезпечується:

- добровільною та інформованою згодою зацікавленої особи, відповідно до встановленого законом порядку;
- заборонаю еugenічної практики, перш за все, спрямованої на селекцію людей;
- заборонаю використання тіла людини або його частин в якості джерела отримання фінансової вигоди;
- заборонаю репродуктивного клонування людських істот" [12, С - 9].

Таке нормативне тлумачення та виокремлення права на цілісність особистості самостійною статтею дає можливість остаточно відділити його від інших прав людини, з якими його асоціювали. Слід відмітити, що дані права не можна порівнювати в першу чергу тому, що кожне з них закріплене в різних статтях Хартії ЄС. Навіть якщо певні елементи сфери захисту цих прав і збігаються, їхнє спрямування є різним. Право на цілісність особистості захищає фізичну і психічну цілісність в їх єдності, взаємозв'язку, неподільності. Воно включає в себе захист кожної окремої особистості, як сукупності лише її притаманних думок, світогляду, вподобань, сягаючи геному людини, її ДНК і спрямоване скоріше на захист гідності людини. Інші ж з перерахованих прав захищаючи фізичну і психічну цілісність особи, вбачають в ній

цілісність людини, як біологічного організму, при-
таманну всім представникам людської раси, типову
і однакову для всіх. Ще однією суттєвою відмінні-
стю є те, що Хартія ЄС закріпила право на цілісність
особистості, прив'язуючи його саме до сфери прав
людини в біомедицині, значно звужуючи його, по-
рівняно з такими загальними поняттями, як право на
особисту недоторканність, приватність, свободу від
 катувань. Якщо співставити поняття права на ціліс-
ність особистості і заборону катувань, то можна зро-
бити висновок, що окрім вже сказаного воно відріз-
няється ще й тим, що перше передбачає можливість
зовнішнього втручання.

Отже, виходячи з вищенаведеного, можна уза-
гальнити, що фактично шлях формування права на
цілісність особистості умовно можна розділити на
два етапи. Перший етап, з 1947 року по 2000 рік, ха-
рактеризувався безліччю дискусій та різноманітні-
стю думок та поглядів на поняття права на цілісність,
його зміст та місце в міжнародній правовій доктрині,

відсутністю його безпосереднього дослівного закрі-
плення в нормативних документах. Але в 90-х роках
розвиток медицини та біології спричинив необхід-
ність розгляду цього права в новому світлі та сприяв
переосмисленню його змісту, відповідно до нових
проблем, спричинених науковим прогресом.

Поняття права на цілісність особистості, закрі-
плене в Хартії ЄС, в 2000 році, на завжди відділило
його від інших прав людини і дало початок другого
етапу існування права на цілісність особистості – та-
кого, що захищає фізичну і психічну цілісність лю-
дини від зовнішніх втручань в сфері біомедицини і
за своїм змістом є правом кожного на непорушність,
повноту та непохитність його індивідуальної, уні-
кальної в кожному окремому випадку, обумовленої
людською природою фізичної та психічної царини,
як нерозривної єдності тіла, душі та розуму, забез-
печення умов для її нормального існування, а також
передбачає недопустимість зовнішнього втручання в
дану царину, без правомірної згоди на те людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Nuremberg Code 1947 [Електронний ресурс] Режим доступу: [//www.csu.edu.au/ learning/ncgr/gpi/odyssey/privacy/NurCode.html](http://www.csu.edu.au/learning/ncgr/gpi/odyssey/privacy/NurCode.html)
2. Gushee D. 5 Reasons Torture Is Always Wrong And why there Should be no Exceptions // Christianity Today. – 2006.– Vol. 50. – № 2 – С. 22-25
3. Posey D. A., Dutfeld G. Toward Traditional Resource Rights for Indigenous Peoples and Local Communities, 1996
4. [Електронний ресурс] Режим доступу: [http://www.idrc.ca/en/ ev-9327-201-1-DO_TOPIC.html](http://www.idrc.ca/en/ev-9327-201-1-DO_TOPIC.html)
5. Annas G. J. Bodily Integrity and Informed Choice in Times of War and Terror // Human rights magazine. – 2003. – Vol. 30. – № 2 С. – 14-15
6. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948р. // Офіційний Вісник України . – 2008р. - № 93- С. 89. – Ст. 3103
7. Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 г. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.un.org/russian/document/convents/ pactpol.htm>
8. Сідак М.В. Правове регулювання створення та діяльності колегій нагляду в Європейському Союзі: порівняльний аналіз / М.В. Сідак// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2010. – № 13. – Ч. 2. – С. – 395-402
9. Hendriks A., Nowak M. Western European case-study: The impact of advanced methods of medical treatment on human rights
10. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.unu.edu/unupress/unupbooks/uu08ie/uu08ie0q.htm> 59.
11. Akandji-Kombe J.-F. Positive obligations under the European Convention on Human Rights: A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights // Human rights handbooks. – Belgium, Council of Europe. – 2007. – No. 7- С. 12-15
12. Васильева Н. Г. Право на цілісність особистості в праві Європейського Союзу / Н. Г. Васильева : автореферат на дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юр. наук – Національна юридична академія України – Харків . – 2008 – С. 8-9
13. Хельсинская декларация об этических принципах медицинских исследований с участием человека (1964) // Врачи, пациенты, общество: права человека и профессиональная ответственность врачей в документах международных организаций. – Киев: Сфера, 1999. – С. 6-10
14. Charter of Fundamental Rights: the Presidents of the Commission, European Parliament and Council sign and solemnly proclaim the Charter in Strasbourg [Електронний ресурс] Режим доступу: www.europarl.europa.eu/charter/.../text_en_content&task=view&id=143&Itemid=1&reference=SPEECH/07/814&format=HTML&aged=0&language=FR&guiLanguage=en